

Шапошніков Ю.В.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ПОРЯДОК ПІДЛЕГЛОСТІ ЯК ОБ'ЄКТ НЕПОКОРИ

У статті проаналізовано погляди вчених стосовно одного із найсуперечливіших елементів складу злочину – об'єкта злочину. Автор вважає, що найбільш вдалою є точка зору тих науковців, які об'єктом злочину визнають суспільні відносини. Ця концепція в повному обсязі висвітлює проблеми об'єкта, дає можливість класифікації цього елемента, розкриває його структуру, показує взаємозалежність з іншими предметами та явищами соціальної дійсності. Розглядаючи під цим кутом склад злочину, передбачений ст. 402 КК України (непокора), було запропоноване авторське бачення безпосереднього об'єкта цього злочину. Суспільні відносини, що виступають об'єктом, складаються з трьох обов'язкових елементів, а саме: суб'єкти – командир (начальник) та підлеглий; предмет – професійна діяльність військовослужбовців та соціальний зв'язок, який, з одного боку, характеризується правом начальника віддавати накази, перевіряти їх виконання та нести відповідальність за відданий наказ, а з іншого боку, обов'язком підлеглого беззастережно виконувати наказ. Доведено, що кримінальна відповідальність військовослужбовця за непокору можлива лише в тих випадках, коли він відмовляється виконувати законний наказ начальника. Законний наказ має відповідати таким ознакам: 1) наказ стосується інтересів військової служби; 2) наказ відданий начальником у межах своєї компетенції; 3) наказ за змістом та за формою відповідає вимогам закону; 4) наказ відданий конкретному військовослужбовцю (групі військовослужбовців); 5) наказ містить вимогу про вчинення (утримання від вчинення) певної дії (дій).

Доведено, що об'єктом непокори є суспільні відносини нематеріального характеру. Злочинний вплив спрямований на соціальний зв'язок між командиром (начальником) та підлеглим. Підлеглий протиставляє свою волю волі начальника, не підкоряється останньому шляхом відмови виконати наказ, обов'язковий для виконання, тим самим деформує статичний зв'язок між собою та начальником, який існує з приводу виконання обов'язків військової служби.

Визначено, що безпосереднім об'єктом непокори є суспільні відносини між начальником та підлеглим, які передбачені відповідним порядком підлеглості (виконання наказів) та військової честі, що встановлені законами та військовими статутами.

Ключові слова: військовослужбовець, начальник, підлеглий, наказ, об'єкт, непокора.

Постановка проблеми. Одним з найважливіших елементів складу злочину є його об'єкт. Саме цей елемент дає можливість з'ясувати соціальну сутність злочину, визначити його фундаментальну ознаку – суспільну небезпечність, є однією з підстав криміналізації діяння. Не вирішивши питання про об'єкт непокори, немає сенсу аналізувати зміст його об'єктивної сторони та суб'єктивних ознак.

Актуальність теми дослідження. Виходячи зі статистичних даних Генеральної прокуратури України, починаючи з 2014 року спостерігається збільшення проявів злочинів проти порядку несення військової служби, питому вагу серед яких займає непокора та інше умисне невиконання наказу командира (начальника). Саме цей злочин має суттєвий вплив на додержання військової дисципліни та правопорядку в Збройних силах України та інших військових формуваннях, утво-

рених у відповідності до законодавства України. Розробка проблем об'єкта вказаного злочину має дуже велике теоретичне та практичне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розроблення питань військових злочинів за період незалежності України зробили такі вчені, як: Г.В. Андрусів, В.М. Білоконєв, П.П. Богущкий, В.П. Бондаєвський, В.К. Грищук, М.І. Мельник, В.О. Навроцький, М.І. Панов, М.С. Туркот, М.І. Хавронюк, С.О. Харитонов, Г.І. Чангулі.

Формулювання цілей статті. Мета статті – визначити на підставі аналізу наявних точок зору науковців поняття безпосереднього об'єкта непокори, запропонувати своє бачення цього об'єкта складу злочину та прослідкувати механізм спричинення шкоди об'єкту кримінально-правового захисту.

Виклад основного матеріалу. Вчення про об'єкт є однією із самих дискусійних проблем

науки кримінального права, тому що об'єкт злочину був й досі залишається одним із найбільш складних і суперечливих інститутів кримінального права. Навіть у сучасних умовах не втрачає актуальності точка зору М.Й. Коржанського, проголошена ним ще в 1973 р.: «Важко назвати іншу проблему науки кримінального права, в якій так багато незрозумілого й суперечливого» [1, с. 32].

Об'єкт – необхідний елемент будь-якого злочину: немає й не може бути, так би мовити, «безоб'єктних» злочинів [2, с. 60–61]. Саме визначення об'єкта кримінально-правової охорони, який тотожний об'єкту злочину, дає змогу встановити сутність злочинного діяння, ступінь його суспільної небезпечності. І хоча фундаментальна правова наука вже декілька століть прискіплює і критично вивчає питання об'єкта злочину, його характеристику, зміст і класифікацію, однотайності з приводу цього наріжного каменю науки кримінального права немає. Учені знову повертаються до тих понять, які були висвітлені ще в ХІХ ст. У науковій літературі в різні роки під об'єктом кримінального правопорушення розуміли соціальні, правові блага (інтереси), норми права в їх реальному бутті, соціальну цінність, людину, суб'єктивне право та інше.

Найпопулярнішим та найбільш розвиненим є погляд науковців, згідно з яким під об'єктом злочину розуміються суспільні відносини (правовідносини), які поставлені під охорону кримінальним законом.

Загальновідомо, що в структурі суспільних відносин присутні три обов'язкові елементи: 1) суб'єкти (учасники, носії) відносин; 2) предмет (благо, інтерес або інші явища), з приводу якого або завдяки якому виникають, функціонують і змінюються ці відносини; 3) соціальний зв'язок (суспільна значуща діяльність) як зміст відносин. Останній елемент може мати вираз у формі: а) відповідної діяльності учасників відносин (динамічний зв'язок) і б) певного стану цих учасників (тобто збереження їх більш-менш постійної (стабільної) позиції стосовно один одного), який є результатом попередньої діяльності (статичний зв'язок).

Серед науковців немає єдиної точки зору щодо безпосереднього об'єкта непокори. Так, відомий науковець В.М. Чхиквадзе вважав, що ним виступають суспільні відносини, засновані на принципі покори, тобто обов'язку підлеглого беззаперечно підкорятися наказу начальника [3, с. 335]. Н.Ф. Кузнецова під безпосереднім об'єктом розуміла статутні правила взаємин між військовослуж-

бовцями [4, с. 688]. Н.А. Петухов як безпосередній об'єкт пропонував порядок підлеглості та військові статутні взаємини [5, с. 18]. А.С. Самойлов під безпосереднім об'єктом непокори розумів встановлений в Збройних силах та інших військових формуваннях порядок військової підлеглості [6, с. 61]. Є думка, що непокора посягає на порядок підлеглості, який є частиною встановленого в армії та на флоті порядку несення військової служби та регулює відносини між командирами (начальниками) та підлеглими [7, с. 26]. Схожою є думка А.Г. Горного, який під безпосереднім об'єктом невиконання наказу розумів порядок підлеглості, який є складовою частиною встановленого в Збройних силах порядку несення військової служби [8, с. 24]. За висловлюванням Х.М. Ахметшина, безпосереднім об'єктом є встановлений у Збройних силах, інших військах та військових формуваннях та органах порядок підлеглості, тобто врегульовані законами та військовими статутами військово-службові відносини між командирами (начальниками) та підлеглими, відповідно до яких перші наділені правом віддавати накази та розпорядження по службі, а їхні підлеглі беззаперечно коритися їм [9, с. 154]. Ця точка зору в тому чи іншому вигляді прослідковується в наукових працях інших російських учених: «встановлений в Збройних силах, інших військах та військових формуваннях порядок військової підлеглості, тобто військово-службові відносини між командиром (начальником) та підлеглим, які врегульовані військовими статутами, згідно з якими перші мають право віддавати підлеглим накази та розпорядження по службі, а останні зобов'язані беззаперечно підкорятися їм» [10, с. 113].

Окремою позицією серед науковців є точка зору А.Є. Волкова, який під цим елементом складу непокори розумів безпеку управління військами та службової діяльності військовослужбовців [11, с. 54]. Представники харківської школи кримінального права вважають, що цим об'єктом є встановлений нормативними актами порядок підлеглості та військової честі [12, с. 18; 13, с. 108].

На нашу думку, для визначення безпосереднього об'єкта непокори перш за все слід визначитись з обов'язковими елементами цих суспільних відносин та проаналізувати особливості механізму спричинення суспільно небезпечної шкоди.

Аналіз диспозиції статті 402 КК України дає змогу виділити такі елементи суспільних відносин, які виступають основним безпосереднім об'єктом непокори. *Суб'єктами* цих відносин, з одного боку, є начальник, з іншого – підлеглий.

Відповідно до ст.ст. 32, 33 Закону України «Про Статут внутрішньої служби Збройних сил України» за своїми військовими званнями начальниками є: сержанти і старшини – для солдатів і матросів однієї з ними військової частини; прапорщики і мічмани – для сержантів і старшин, солдатів і матросів однієї з ними військової частини; молодші офіцери – для сержантів, прапорщиків і мічманів однієї з ними військової частини і старшин, солдатів і матросів; старші офіцери за військовим званням підполковник, капітан 2 рангу, майор, капітан 3 рангу – для прапорщиків і мічманів, сержантів і старшин, солдатів і матросів; генерал-лейтенанти, віце-адмірالی, генерал-майори, контр-адмірالی, полковники, капітани 1 рангу – для молодших офіцерів, прапорщиків і мічманів, сержантів і старшин, солдатів і матросів; генерали армії України, генерал-полковники, адмірالی – для старших і молодших офіцерів, прапорщиків і мічманів, сержантів і старшин, солдатів і матросів.

Військовослужбовці, які за своїм службовим становищем і військовим званням не є стосовно інших військовослужбовців начальниками або підлеглими, можуть бути старшими чи молодшими за військовим званням.

Старші за військовим званням військовослужбовці мають право вимагати від молодших за військовим званням військовослужбовців додержання військової дисципліни, громадського порядку і форми одягу, а також правил поведінки і військового вітання. Молодші за званням військовослужбовці мають беззастережно виконувати зазначені вимоги старших за військовим званням військовослужбовців [14].

З огляду на вищевикладене, суб'єктами суспільних відносин, які являють зміст безпосереднього об'єкта непокори, є військовослужбовці, які відносно один іншого є начальником та підлеглим за військовим званням або за службовим становищем.

Предмет суспільних відносин. Предметом суспільних відносин, які є об'єктом кримінального правопорушення, на думку В.К. Глистіна, визначається все те, з приводу чого або у зв'язку з чим існують саме ці відносини [15, с. 47]. Як слушно зауважував В.Я. Тацій, відносини, які виникають між суб'єктами, можливі лише з приводу спільного, єдиного для них предмета, який, своєю чергою, взаємно визначає сторони, що співвідносяться. Звідси автор робить висновок, що предметом є все те, що входить до кола людських потреб, і саме це зумовлює виникнення та функціонування самих відносин [16, с. 83]. Виходячи

з цього, предметом суспільних відносин може бути річ, матеріальне благо, явище, з приводу чого існують ці суспільні відносини. У нашому випадку суспільні відносини між начальником та підлеглим існують з приводу проходження військової служби, при цьому порядок проходження військової служби наділяє начальника та підлеглого відповідними правами та обов'язками, які кореспондуються між собою. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок та військову службу» військова служба є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України (за винятком випадків, визначених законом), іноземців та осіб без громадянства, пов'язаній з обороною України, її незалежності та територіальної цілісності [17]. Порядок проходження військової служби, права та обов'язки військовослужбовців визначаються законами, відповідними положеннями про проходження військової служби, що затверджуються Президентом України, та іншими нормативно-правовими актами. Видається, що професійна діяльність військовослужбовців, яка пов'язана з обороною України, її недоторканністю та територіальною цілісністю, виступає предметом суспільних відносин між начальником та підлеглим. Саме в межах професійної діяльності виникають та існують відносини підлеглості, на всі інші сторони суспільного життя військовослужбовців ці відносини не поширюються. Тобто командир є командиром, а відповідно, підлеглий є підлеглим лише з приводу виконання ними професійних обов'язків військової служби. Тому принцип єдиноначальності не має абсолютного характеру, а відповідно, накази командирів, які виходять за межі їхньої компетенції, службових повноважень не слід вважати обов'язковими для виконання.

Наступним елементом суспільних відносин виступає *соціальний зв'язок* між суб'єктами з приводу предмета суспільних відносин (професійної діяльності військовослужбовців). Як уже було сказано вище, цей зв'язок необхідно розглядати як зміст самих відносин, взаємозв'язок (взаємодію) суб'єктів у двох формах: динамічний зв'язок – відповідна діяльність суб'єктів та статичний зв'язок – стабільна (постійна) позиція щодо один одного. У нашому випадку цей зв'язок статичний, характеризується, з одного боку, принципом єдиноначальності, правом начальника видавати накази, перевіряти їх виконання та нести відповідальність за відданий наказ, з іншого боку, обов'язком підлеглого беззастережно виконувати

наказ. Виникає питання: чи будь-який наказ командира зобов'язаний виконувати підлеглий та відповідно невиконання будь-якого наказу командира є підставою для притягнення до кримінальної відповідальності військовослужбовця? Стаття 41 КК України та п. 36 р. 1 ч. 1 Статуту внутрішньої служби Збройних сил України наголошує, що за виконання явно злочинного наказу (розпорядження) особа підлягає кримінальній відповідальності. Виходячи з цих положень, підлеглий не лише не зобов'язаний виконувати явно злочинний наказ, а навпаки, зобов'язаний відмовитись від виконання. На нашу думку, норми Статуту внутрішньої служби Збройних сил України потрібно доповнити положеннями, які зобов'язують командира (начальника) видавати законний наказ та надають право військовослужбовцям не виконувати не лише явно злочинний наказ, а й незаконний наказ. Наказ, як прояв розпорядчої влади командира, має відповідати закону в широкому розумінні цього терміна та містити такі ознаки:

- 1) наказ стосується інтересів військової служби;
- 2) наказ відданий начальником у межах своєї компетенції;
- 3) наказ за змістом та за формою відповідає вимогам закону;
- 4) наказ відданий конкретному військовослужбовцю (групі військовослужбовців);
- 5) наказ містить вимогу про вчинення (утримання від вчинення) певної дії (дій).

Саме цей статичний зв'язок є змістом взаємин між начальником та підлеглим і становить зміст порядку військової підлеглості. Проте не лише порядком військової підлеглості обмежується зв'язок між начальником та підлеглим, поряд з ним є порядок дотримання військової честі та гідності військовослужбовцями, який являє собою сукупність закріплених військовими статутами правил

поведінки і взаємин між ними. Дотримання цих правил, що вимагають від усіх військовослужбовців взаємної поваги і взаємної ввічливості, сприяє утвердженню у кожного військовослужбовця почуття свідомості своєї військової гідності, зміцненню авторитету начальника, свідомого виконання його наказів і загалом позитивно впливає на згуртованість колективів військових підрозділів і частин. Навпаки, порушення статутних правил взаємин між військовослужбовцями негативно впливає на військову дисципліну, перешкоджає нормальному виконанню службових обов'язків і порушує нормальну життєдіяльність військ, що зрештою позначається на боєздатності структурних підрозділів воєнної організації держави.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи викладене, слід зазначити, що *безпосереднім об'єктом* непокори є суспільні відносини між начальником та підлеглим, які передбачені відповідним порядком підлеглості (виконання наказів) та військової честі, що встановлені законами та військовими статутами.

Правильне визначення безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення та всіх його структурних елементів надає можливість встановити механізм злочинного впливу на об'єкт, саме на який з його елементів спричиняється шкода та яким чином. Якщо йдеться про матеріальні суспільні відносини, то шкода, як правило, заподіюється шляхом вилучення предметів цих відносин, знищення, пошкодження або їх видозміни. Об'єктом непокори є суспільні відносини нематеріального характеру. Злочинний вплив спрямований на соціальний зв'язок між командиром (начальником) та підлеглим. Підлеглий протиставляє свою волю волі начальника, не підкоряється останньому шляхом відмови виконати наказ, обов'язковий для виконання, тим самим деформує статичний зв'язок між собою та начальником, який існує з приводу виконання обов'язків військової служби.

Список літератури:

1. Коржанский Н.И. Развитие учения об объекте преступления в науке советского уголовного права. *Становление и развитие советского уголовного законодательства* : материалы межвуз. науч. конф., посвящ. 50-летию первого совет. Угол. кодекса. Волгоград, 1973.
2. Куринов Б.А. Научные основы квалификации преступлений. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1984.
3. Чхиквадзе В.М. Советское военно-уголовное право : учебное пособие. Москва : Юрид. изд-во Минюста СССР, 1948. 452 с.
4. Кузнецова Н.Ф. Преступления против военной службы. Уголовное право Российской Федерации. Особенная часть : учебник / Под ред. Г.Н. Борзенкова и В.С. Комиссарова. Москва, 1997.
5. Преступления против военной службы : учебник для вузов / под ред. к.ю.н, заслуженного юриста РФ, председателя Военной коллегии Верховного Суда РФ Н.А. Петухова. Москва : Изд-во НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА- М), 2002. 208 с.

6. Самойлов А.С. Воинские преступления по уголовному законодательству Российской Федерации : учебное пособие. Москва, 2005.
7. Иванов В.Д., Гайков В.Т. Ответственность за преступные посягательства против военной службы. Москва, 2003.
8. Закон об уголовной ответственности за воинские преступления: комментарий / Под ред. А.Г. Горного. Москва, 1986. С. 24.
9. Ахметшин Х.М. Преступления против порядка воинских уставных взаимоотношений. Военно-уголовное право : учебник. Москва, 2008.
10. Борисенко В.М., Егоров К.И., Исаев Г.Н., Сапсай А.В. Преступления против военной службы / под общ. ред. канд. юрид. наук. зам. председателя Верховного Суда РФ Н.А. Петухова. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2002. 399 с.
11. Волков А.Е. Преступления против порядка подчиненности и воинских уставных взаимоотношений: уголовно-правовая и криминологическая характеристика : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Москва. РГБ. 2005.
12. Панов М.І., Касинюк В.І., Харитонов С.О. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини). Харків : «Харків юридичний», 2006. 172 с.
13. Харитонов С.О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України : монографія. Харків : Право, 2018. 328 с.
14. Закон України «Про Статут внутрішньої служби Збройних сил України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14>.
15. Глистин В.К. Проблемы уголовно-правовой охраны общественных отношений (объект и квалификация преступлений). Ленинград : Изд-во Ленинград. ун-та, 1979, 127 с.
16. Тацій В.Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві : монографія. Харків : Право, 2016. 256 с. С. 83.
17. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>.

Shaposhnikov Yu.V. THE ORDER OF SUBORDINATION AS AN OBJECT OF DISOBEDIENCE

The article analyzes the views of scientists regarding one of the most controversial elements of the crime – the object of the crime. The author believes that the most successful is the point of view of those scholars who recognize public relations as an object of crime. This concept fully covers the problems of the object, enables the classification of this element, reveals its structure and shows the interdependence with other objects and phenomena of social reality. Considering at this angle the composition of the crime under Art. 402 of the Criminal Code of Ukraine (disobedience), the author's vision of the immediate object of this crime was offered. Social relations that act as an object consist of three compulsory elements, namely: subjects – commander (chief) and subordinate; the subject is the professional activity of military personnel and social connection, which on the one hand, is characterized by the right of the chief to give orders, check their execution and be responsible for a given order; on the other hand, the duty of the subordinate to execute the order unconditionally. It is proved that criminal liability of a serviceman for insubordination is possible only in cases where he refuses to obey the lawful order of the chief. A lawful order must comply with the following features: 1) the order concerns the interests of military service; 2) the order was given by the chief within his competence; 3) the order in content and form meets the requirements of the law; 4) the order was given to a specific serviceman (a group of servicemen); 5) the order contains a requirement to perform (withhold from committing) certain action (s).

It is proved that the object of disobedience is public relations of intangible nature. The criminal influence is aimed at the social connection between the commander (chief) and the subordinate. The subordinate opposes his will to the will of the commander; does not obey the latter by refusing to execute the order, which is obligatory to perform, thus deforming the static connection between himself and the commander who exists in connection with the performance of military service duties.

It is determined that the direct object of disobedience is the public relations between the chief and the subordinate, which are envisaged by the appropriate subordination order (execution of orders) and the military honor established by laws and military statutes.

Key words: *serviceman, chief, subordinate, order; object, disobedience.*